

trans i umetnost

vojin matic

Dosađna ispitivanja humanog razvoja čoveka dovela su nas do zaključka da orgijastičke igre predstavljaju njegovu izuzetno važnu okosnicu i da se, na izvjesnom stupnju kulturne evolucije, pojavljuju svuda gde postoji ljudsko društvo.

Postoje potrebe članova zajednica u kojima se orgijastičke igre izvode da se od njih ograde ćutanjem, i to često iz oprečnih razloga. Jedni to čine zato što se one smatraju tajnom za neposvećene, tako da samo njihovo upoznavanje čini da se doživljaj svetosti oskrnavi i gubi svoje dejstvo u realnosti. To dejstvo doživljava se čas kao magijsko, čas kao moralno, pa su oni koji su ga na neki način obesvećivali u drevnim vremenima i ubijani. U drugim sredinama, koje su se emancipovale od takvog odnosa prema njemu, čuti se pošto postoji stid pred stranicama o čemu već Platon govori. Ako emancipaciju ne shvatimo kao nešto apsolutno dobro ili zlo, nego samo kao otuđenje od tradicije, onda ćemo moći da ocenimo opšteljudskost konzervativnog faktora i onog koji traži nove puteve da bi zadovoljio potrebe nove generacije.

U mnogim kulturama i razdobljima postojala su transna stanja pod raznim imenima, pa je teško izabrati ime za sve njih, kojim bi se obuhvatio njihov što veći broj, a da se pri tom ne prenebregnu neke od njihovih naknadnih karakteristika. Hoćemo li, prema običajima Zapada, govoriti o maniji, entuzijazmu, koribantizmu, ekstazi, ili ćemo upotrebiti antropološki izraz šamanizam, ili neki drugi, zavisi od odnosa prema određenim razdobljima, religijama, jeresima, sektama, a prema njima se možemo odnositi i sa simpatijama i osuđujući ih. Mi ćemo se truditi da izbegnemo takve vrste predrasuda. Podsetimo se samo da su izvjesni orgijazmi s kraja srednjeg veka u Evropi najpre proglašeni za zaveru od strane đavola, a zatim za bolest, dok su orgijazmi u okviru tuđih religija tretirani kao divljaštvo.

U ovom radu izabrali smo izraz trans, kako je predložio Ž. Ruže, zato što, s obzirom na naš senzibilitet, može da »pokriva« vrlo različite pojave – i igre bahantkinja, i pojave sa sličnim stanjima svesti u Polineziji, Africi i drugde, i u drugim epohama. Izraz šamanizam, koji je upotrebio Mirča Eliade, izgleda nam da nas i suviše podseća na to da se radi o pojavi koja je svojstvena takozvanim primitivnim sredinama. Takva podela na kulturne i manje kulturne sredine nije samo političko pitanje, kakvim se najčešće prikazuje, nego smatramo da ozbiljno zamagljuju istraživački rad. Iako ovakav prekor Eliade niukoliko ne zaslužuje, korišćićemo izraz trans da bismo pomogli onima koje taj fenomen interesuje da se lakše oslobode stečenih predrasuda, od kojih se obično teško odvajamo, mada toga nismo svesni. Za koreografiju koja se izvodi u stanju transa upotrebićemo izraz orgijazam.

Posle ovih napomena možemo da definišemo trans kao kompleksno stanje psihe sa osobnim karakteristikama, u koje ljudi povremeno i prolazno zapadaju i izvode izvjesne radnje, govore i/ili pevaju onako kako su to kultura i subkultura u kojoj se odigravaju takva stanja uobličile tokom svoje tradicije. Kompleksno psihičko stanje u toku transa najizrazitije se ispoljava u obliku pomućenja svesti, poremećaja čulne percepcije, niza vegetativnih promena i ponašanja, što ukazuje na postojanje halucinacija. Nakon transa javlja se amnezija u odnosu na sve što se za vreme njega dogodilo, ili pamćenje fantazmatičkih doživljaja, među kojima su najizrazitiji gubitak osećaja za bol, sposobnost zaustavljanja krvavljenja, izostajanje opekotina, kao i ispoljavanje ogromne snage i izdržljivosti. Govor i ponašanje u toku transa oblikuju se kao specifična igra ili proživljavanje.

Ako pokušamo da orgijazme u transu razlikujemo prema ponašanjima koja imaju prevagu, onda možemo govoriti o erotičnim, agresivnim, odnosno autodestruktivnim i mešovitim ponašanjima, ili takvim u kojima se doživljavaju neka od navedenih stanja, ponekad u aktivnosti igre, a ponekad u nekoj vrsti obamrlosti. Erotski trans opisuje Herodot, kad se neka vavilonska sveštenica navrh Zigurata seksualno sjedinila s bogom ili njegovim sveštenikom. Sjedinjavanje s bogom svedoči o tome da se radilo o stanju transa. Osim toga, poznate su seksualne orgije nekih sekta gnostičara, Adamita i Hlista. Kao agresivni transovi poznati su borbeni napadi Bersergera i keltskih junaka. Javljaju se i autodestruktivna ponašanja, kao što je to bio slučaj kod Koribanata, koji su se samopovređivali, ili kod Gala, koji su se za vreme Kibeline proslave, kao i ruski Skopci, kastrirali. Doživljaji raznih putovanja, prožetih borbama i nasladama, isto su tako karakteristike nekih transnih stanja.

Osobe koje se opredeljuju za trans čine to na osnovu nasledstva po ženskoj ili muškoj liniji, ili imaju neki beleg, na primer, rođeni su u košuljici. Ponekad ih za trans vežbaju majke, još u detinjstvu, kasnije odlaze na naukovanje kod nekog poznatog rođaka ili sveštenika. Oni se usamljuju, imaju napade slične epileptičnim, žive u divljini i sl. Pošto su prošli kroz naukovanje, oni su, prema rečima Mirčea Eliade, zdraviji, inteligentniji, veštiji u odnosu na svoje prosečne sunarodnike. Osim toga, oni su čuvari kulturne baštine zajednice u kojoj žive, jer s pokolenja na pokolenje prenose njena znanja, verovanja, običaje i predanja.

Od klasičnih autora, o transu je govorio Platon, uopštivši njegove razne vrste pod zajednički naziv koji je bio u upotrebi u njegovo vreme, a to je bila manija. On razlikuje četiri vrste manije: obrednu, proročansku, pesničku i ljubavnu. Obuhvatanje ovako različitih stanja jednim pojmom govori u prilog tome da su u tradiciji ostala u smislu prvobitno iste funkcije i da su pokazivala izvjesne zajedničke psihičke promene koje su bile uočljive. Mi smo ih nazvali transom, a jasno je da je slika orgijazma za vreme njih morala biti različita. Dok se obredna manija odigravala u vidu igre i pesme, kao kod Menada, grupnim lutanjima po divljini, uz kidanje i proždiranje lanadi i dojenje vučica, dotle se proročanska manija odigravala uz vidljivo stanje transa ali je Pitija, mirno sedeći na božanskom tronošću izgovarala značajne reči, dolazeći do inspiracije pomoću pare koja izbija na određenom mestu iz zemlje. Pokretači pesničke manije su muze, a ljubavne Afrodita ili Kupidon, koji svojom strelom pogada onog koji će se zaljubiti. Platon ne govori o maniji lečenja, koju bi, po analogiji, inspirisao Asklepje, iako znamo da su se lečenja u mnogim delovima sveta odigravala u transu.

Slika koju dobijamo od klasičnih pisaca sastoji se u tome da su osobe u maniji ispunjene tuđim božanskim duhom, tako da deluju kao pasivno i nesvesno oruđe u njihovim rukama. Ovakvi pogledi postepeno se menjaju, podvlačeći sve više i izvjesnu modifikaciju transa, za koju su sposobni poznatiji među sveštenicima kulta i proroci, pa i nadahnuti uopšte. Oni su sticali sposobnost da unesu izvjesne izmene čak i u božju inspiraciju.

Ako pokušamo da rekonstruišemo transno stanje iz kojega su se sva ostala razvila, doći ćemo do neke vrste praobreda koji je zadovoljavao najranije potrebe čoveka i fantazam koji je iz njih nastao: strah od odvajanja u odnosu na ljubljenu objekat zbog smrti i fantazam prevazilaženja straha vaskrsenjem tog objekta. Taj fantazam izvodio se i izvodio do današnjih dana pomoću magije pogrebne svečanosti. Pratrans je vaskrsavao mrtve. Iz tih pokušaja,

najpre materijalne a onda i duhovne konzervacije pokojnika – materijalna konzervacija nije se izgubila do današnjeg dana – nastalo je ishodište davanja večnog života vračevima i uglednicima, lečenju, prorokovanju, večnoj ljubavi i drugom. Pri tom su žreći, koji su mogli ljudima svoje zajednice da podare sva ta osećanja sigurnosti i pripadanja, morali na njihove oči da umru i ponovo vaskrsnu. U orgijazmima se obično to i prikazivalo. Za vreme svoje smrti, oni su putovali putem božanstva i proroka, sa njima su dolazili u kontakt na nebu ili pod zemljom, i vraćali se odande donoseći ljudima blagodeti koje su očekivali. U suštini, ti obredi i jesu ponavljanje podviga određenih božanstava i proroka, za koje se smatralo da su svojim stradanjima postigli besmrtnost, odnosno ono što predstavlja najvišu žudnju njihovih sledbenika.

Ovaj tip grupne identifikacije morao je da se odrazi i u projekcijama. Oni koji su pasivno pratili obred žreca počeli su se pojavljivati u mitologiji i obredima u obliku akolita božanstava. Žrec je predstavljao božanstvo. Akoliti su duže sačuvali životinjske crte, kao što je to slučaj sa satirima i vilama s kojim nogama. Obrazovali su neku vrstu hora, na nebu i na zemlji. Poštovani su kao niža božanstva i demoni. Ikonografski, u rano-istorijskom Sredozemlju, na Bliskom istoku, ali i u pretkolumbovskoj Americi, akolita ima obično dva, dok ih je kasnije sve više. Tako su se izdiferencirale muze, Harite i jarci koji su se pojavljivali u docnijim pozorišnim predstavama. Ta diferencijacija sačuvala se do današnjeg dana u formi odnosa između učitelja i učenika, ili umetnika i ljubitelja, koji su međusobno povezani srodnim potrebama za saznanjem i sigurnošću.

Platon nije potpuno prestao da veruje u bogove. Zato se koleba, pa maniju čas pripisuje njima, kao dar pomoći koga pojedinac jedino i može da postigne nešto značajno u životu, a čas je osuđuje kao izvor nereda u zemlji u kojoj, kako on to opisuje u svojoj Državi, treba da vlada savršena logika.

Ako pokušamo psihoanalitički da interpretiramo stanje transa, možemo reći da se radi o ranom tipu identifikacije, na telesnom planu, sa projekcijama nastalim iz nesavesnog fantazma koji zadovoljava potrebu za prevazilaženjem straha od odvajanja u odnosu na voljeni objekat. Žrec koji je sam dokazao da može prevazići smrt vaskrsenjem, pomaže nam da je i mi prevazidemo, na taj način što leči bolesnog, ukazuje nam na mogućnost da izbegnemo neku kob, ili nam omogućava da vođeni njegovim znanjem i sami prođemo kroz muke kroz koje je prošao onaj koji nam je takvo proživljavanje podario.

Telesna identifikacija ne prestaje nikad potpuno. Ona je potrebna čoveku do današnjih dana i možemo je videti u oponašanju oblačenja najtvrđokornije kod sveštenika, sudija i dostojnika svih vera. Identifikacija vremena – ali i u modi, upotrebi određenih gestova, reči. Vremenom je čovek naučio da se identifikuje i na apstraktnom nivou, ali telesna identifikacija ni tada nije prestala. Za ranu telesnu identifikaciju karakteristično je da se projekcija doživljava kao individualno telesno biće, koje se ponaša kao čovek, pa je i dobro i zlo u isto vreme. Na najranijem stupnju razvoja projekcija je totem-životinja koja se obožava, a kasnije postaje čovek koji se na slikama prikazuje kao crkveni velikodostojnik. Tu ne pomažu ni ikonoboračke zabrane, u okviru njih se svetitelji i proroci isto tako zamišljaju i oponašaju.

Ako po Ego-psihološkim principima pokušamo da rekonstruišemo psihogenezu do nastanka transa, konstatovaćemo sledeće stupnjeve: nagonska investicija, možemo je nazvati humanom lju-

bavlju, za prvi investirani objekat, a taj objekat predstavlja majka i mleko; prethodi joj vezivanje biološkog porekla za taj objekat, a sledi strah od njegovog gubitka, za koji je Špic konstatovao da se kod današnjeg deteta pojavljuje na uzrastu oko osmog meseca; najzad, događa se prenošenje investicija na zamene za prvi objekat. U davnoj prošlosti ulogu te zamene najpre su odigrale životinje kojima se zajednica hranila, a zatim i njihova oruđa za rad. Tako je nastala i zabrana hranjenja tom životinjom, kao i ambivalentan odnos poštovanja i straha u odnosu na nju. Zamene su se počele smatrati precima, što predstavlja prenos investicija sa prvih objekata, prvo majke, a zatim i oca. Takav odnos pojavljuje se i kod današnjeg deteta koje svoje sukobe s roditeljima prenosi na životinje i igračke. Tako je došlo do pojavljivanja životinjskih basni, tako omiljenih kod dece, i do poznatih životinjskih fobija. U njima se deca i danas ponašaju kao životinje sa žrecom se plaše, kao što je kulturološki uslovljeno kod nekih plemena u Australiji, Africi i Americi za vreme obreda. Do zabrana ishrane takvim životinjama dovelo je potiskivanje i projekcija potisnutog u odnosu na njih, identifikacija sa tim potisnutim nagonskim težnjama i fantazmima njihovog zadovoljenja, koje je u svakodnevnom životu postalo tabu. Tokom vremena ljudi u svojim projekcijama prestaju da vide životinje, a uviđaju da se radi o stvorenjima koja izgledaju i ponašaju se kao oni sami. Doživljaji da se takvo božansko biće uselilo u čoveka, kao svesna koncepcija verovatno se pojavila kasnije, ali je takvo ponašanje čoveka, kao životinje, za vreme obredne poznato i bez izričit izričite svesti o tome. Identifikacija je ostala nesvestan fenomen, kako kod dece tako i kod ostalih.

Projekcije potisnutih investicija i fantazama stvorile su svemoćna natprirodna bića koja su se doživljavala kao preci zajednice. Svemoćna su postala jer su projekcije oslobođene ograničenja nametnutih čoveku. Pomoću takvih projekcija čovek je učio kako da zadovolji i one svoje potrebe koje je zbog oskudice ili neke društvene zabrane morao držati po strani. Bogovi starih vremena nisu bili ograničeni prirodnim zakonima, kako se to dogodilo s napretkom nauke i uvidima ljudi u sopstvene moći, pa su i ondašnja očekivanja bila neobuzdana današnjim sudom realnosti. Ljudi ne samo da su verovali da lete ili silaze u morske dubine i zemljanu utrobu, oživljavaju mrtve, nego su u svojim transnim stanjima to doživljavali kao realno čulno iskustvo.

Identifikacija sa uzorima nezaobilazna je potreba čoveka, koja u detinjstvu predstavlja uslov razvoja. Kao što se čovek identifikovao sa primarnim objektima, tako je to činio i sa bićima u čije je dejstvo svako mogao da se uveri u transu i u snu. Oni su u razvoju čoveka davne prošlosti igrali ulogu produžene ruke roditelja, koji su zahvaljujući projekcijama iz kojih su stvoreni, znali i umeli mnogo više nego prosečan čovek. Te mogućnosti saznavali su ljudi preko svojih žreca, koji su tumačili njihovu volju i prenosili im pomoć.

U ranom razvojnom dobu, kada psihički aparat čoveka nije bio oformljen kao danas, uskraćivanja zadovoljenja izvesnih nagonskih potreba i fantazama, dovodila su do dezorganizacije čovekove sposobnosti da se ponaša prema principu realnosti, svest je nestajala i on se zadovoljavao fantazmatično. Organizacija zadovoljavanja, u masi putem identifikacije sa žrecom, kao i članova zajednice među sobom, dovođila je do nastanka obreda u kojima su takva arhaična zadovoljenja socijalizovana. Identifikacija je otklanjala strah i pomagala ljudima da odlože neposredno zadovoljenje svojih potreba, što je odigralo važnu ulogu u razvoju ljudskog društva.

Progresivnom organizacijom čovekovog Ja nestajala je i skromnost ka transu, a sud realnosti je postajao sve kritičniji u pogledu razlikovanja onog što je čovek čulima iskusio od onog što mu je nudeno u orgijastičkim igrama. Tako je trans pošao raznim putevima: jedan je ostao u okviru vere i nije doživljavao sumnju, a drugi se počeo baviti na izgled manje značajnim problemima u okviru zajednice. Obredni trans počeo je da se svesno potkrepiljuje, i tako od magije postepeno prešao u svesno majstorstvo simboličke vrednosti ili u obmanu.

Sredstva koja su služila kao potkrepiljivači često su postojala od samog početka. Takav je, na primer, slučaj sa stvarima kojima se pričešćivalo u

transu. To je često bilo meso totem-životinje, ali i totem-biljka, pa se dešavalo da je ta biljka imala upravo onakvo dejstvo koje olakšava dezorganizaciju svesti, kao što su droge ili fermentirano voće. Kontakt sa potkrepiljivcima koji se ostvaruje putem čula nekad je dovoljan da izazove trans, čak i ako nema nikakvo farmakološko dejstvo. Tako su dovoljni i izvesni zvuci koje proizvode životinje za vreme parenja, ako ih žreci podržavaju nekom vrstom čegrtaljki pre pubertetskih obreda u Australiji, da bi izazvali strah neposvećenih. Ovakva sredstva čuvaju se u tajnosti. Trans može da se postigne i mirisom nekog cveća, koje tako postaje cveće mrtvih. Ponekad treba ići daleko da bi se takvi cvetovi našli, ili cvetaju samo u jednoj noći. To skrivanje potkrepiljivača pred ljudima obično nastaje onda kad njihovo dejstvo počinje da slabi.

Scenario orgijastičke igre nastaje iz identifikacije sa žrecom koji predstavlja borbu, stradanja, umiranje i vaskrsenje nadzemaljskog bića sa kojim se sam identifikuje. Takvo zadovoljavanje potreba u mašti vraća učesnike svakodnevnog relanosti, ali ne negira ni onu koju su iskusili u obredu. I van obreda oni posećuju neka mesta, grade svoje kuće ili obavljaju razne druge poslove u zavisnosti od svog verovanja u tabue.

Scenariji su u raznim kulturama vrlo različiti, ali je karakteristično da se odigravaju po određenom stereotipu. Obično se radi o vrlo kompleksnom ponašanju, pokretima, rečima, glumi, plesu i ritmu; izgovorene reči pretvaraju se u neku vrstu pesme, figure se upotrebljavaju kao uobličena konkretnih magijskih zbivanja, a nastala ushićenja ostaju i pošto trans prestane. Potprepljivanje igra značajnu ulogu u pripremama i vođenju obreda, pošto se na taj način čovek obraća predmetima iz svoje okoline i pridaje im obličje koje učesnici više nisu u stanju da u njemu spontano vide. Tako se žrec oblači u kožu životinje koju predstavlja, ili se kiti njenim perjem kad treba da leti, kljunom i kandžama kad mora da raskida, lišćem ako predstavlja totem-drvo. Upotrebljeni instrumenti izazivaju utisak životinjske rike. Modulacijama takve muzike nastaju arije i ritmovi koji kod ljudi tog kulta izazivaju potreban strah i dezorganizaciju svesti.

Transno stanje može da nastupi iznenada, usled čulnog kontakta sa zvukom, rečju, ritmom ili prizorom koji asocira na bogojavljenje. Ponekad je potrebna duga priprema pomoću svih tih predmeta i signala. Doterivanjem raznih predmeta, koji i sami postaju natprirodna bića, nastaju umetnosti i zanati koji se stalno usavršavaju da bi što bolje odgovarali, najpre svojoj verskoj a zatim i svetovnoj nameni. Ta bića u drvetu, kamenu i glini, koja nazivamo fetišima, prema verovanjima ljudi onog vremena, mogu biti oslobođena iz toga materijala pomoću žreca. Ona imaju i svoju volju od koje zavisi uspeh radnje koja se od njih očekuje. Tako nastaju sveti predmeti, a ljudi se još dugo prema njima odnose sa poštovanjem, kao prema uvažanim osobama. Od Čajkanovića smo saznali da se ikone kupaju, čuvaju kao naročite dragocenosti i sahranjuju kao što su to Jevreji radili sa svojim svetim spisima. Takve su i verige, prema našem narodnom verovanju, ili zeleni mačevi naših narodnih pesama. Psihoanaliza je takvo doživljavanje neživog predmeta kao živog nazvala fetišističkim.

Tokom vremena, izrada raznih fetiša postaje naročiti obred koji se pretvara u zanat, gde svesno majstorstvo izrade dolazi do sve većeg izražaja. Scenario obreda pretvara se postepeno u tehnologiju, a fetišistički odnos prema izrađenom predmetu u ljubiteljski, gube se psihičke promene koje su se nekad događale prilikom njihove izrade.

Psihički mehanizam koji se razvio iz transa napredovanja strukturacije čovekovog Ja je inspiracija. Pojam inspiracije datira iz starih vremena, kada je označavao šaputanje nekog genija koji dozvoljava čoveku da sazna nešto do čega običan smrtnik ne bi sam mogao da dođe. Kao da se čoveku nešto rasvetli, on čuje glas, bez gubitka svesti, iznenada sagleda neku sliku, sazna rešenje nekog problema ili mu se pojave stih i fabula za kojima je tragao. Uzbuđenje može da se doživi kao sreća ili strah, ali se po pravilu uvek doživljava iznenađenje, kao da inspiracija nije vlastiti čin. Inspiracijom delo nije završeno, na njemu treba raditi svesno, nekad godinama. Ajnštajn je rekao da mu retko kad padaju na pamet gotova rešenja.

K. Lorenz je pokazao da se nagonske težnje kod životinja definitivno vezuju za izvesne forme

ponašanja prema objektima, što je nazvao utiskivanjem. To se događa u najranijem uzrastu i povlači za sobom sve kasnije forme ponašanja, koje se razvijaju iz najranije nastalog. Ako, na primer, neka ptica usvoji svog čuvara kao objekat i tako zameni odraslu jedinku svoje vrste, onda i svoje seksualno ponašanje, koje nastaje kasnije, vezuje za taj isti objekat. Kod čoveka odnos prema objektima ljubavi i svetu oko sebe odigrava se na dva nivoa, svesno ili nesvesno.

Nagonski impulsi čoveka ne vezuju se neposredno za nagonsko ponašanje, nego se tokom razvoja strukturiraju, zahvaljujući otporima koji su uslovljeni društvenim uslovima čoveka, i tako napreduju ka sve većem individualiziranju njegovog ponašanja. To je put koji vodi osvešćivanju vlastitih postupaka i sposobnosti samoposmatranja. Potiskivanje, zbog oskudice ili socijalnih zabrana, stvara nezadovoljene nagonske impulse.

Nastale zabrane projektuju se u obliku personifikovanih nadzemaljskih bića i stvaraju strah od prekršaja. Ovaj razvoj, koji se nadovezuje na biološki početak humanog razvoja, sa poznatim oblicima animizma, sve se dalje komplikuje do današnjeg dana. Fantazmi, slike zadovoljenja nagonskih potreba, ne telesne potrebe same, predstavljaju podlogu kulturno-antropološkog razvoja čoveka, za razliku od fizičko-antropološkog.

Potisnute potrebe i njihovi fantazmi, iako nesvesni, oblikuju se pod dejstvom mehanizama odbrane u slike koje sadrže nešto opšteljudsko, ali i formule koje odgovaraju tradiciji kulture u kojoj se razvijaju. Zmajevi postoje u svim mitologijama, ali oni u svakoj kulturi drugačije izgledaju. To važi i za nemani s kojima se bog i heroj bore, koje nastaju iz fantazma dobre i zle majke, na najranijem uzrastu, a kasnije se pretvaraju u edipalni sukob sa spasavanjem princeze.

Paralelno potiskivanju i razvoju mehanizama u Onom, čovek počinje da investira u samog sebe i tako svesno posmatra ono što se događa u njemu i oko njega, i postaje na taj način sposoban da progresivno neutralizuje projekcije nagonskih potreba koje odgovaraju čulnom iskustvu. Bogovi postaju sve manje moćni, odnosno njihova se moć sve više povlači u tajnu nepristupačnu ljudskom razumevanju.

Kad je čovek počeo da svesno opaža svoje fantazme u organizovanom ekstazama obreda, počeo je da ih pamti, ne samo kao ono što životinje beleže svojim čulima, nego i kao stanje transa koja su se povezivala među sobom u magijske celine, pomoću kojih će pokušati da deluje na čulnu stvarnost. Fantazmi su tako snažno utkani u psihičku realnost čoveka do današnjih dana, da je potrebna velika sposobnost uvida da bi se mogla otkriti neka zakonitost koja omogućava realan postupak sa materijom za koju su vezane projekcije. To povezivanje čulnih utisaka u stvarnosti i stanjima ekstaze, odigravalo se u našem svesnom mišljenju, koje se uvidima sve više oslobađalo od nesvesnih fantazama, onakvih kakvi su mogli da se pojavljuju u svesti čoveka tih davnih vremena.

Kako su se komplikovali socijalni tabui, tako se komplikovala i njihova egzogeneza. Prvo su nastajale slikovite priče i sve slojevitije tkivo mitologije, da bi čovek, identifikujući se s njihovim junacima, mogao da zadovolji svoje nagonske potrebe i fantazme. Njihova strukturacija mehanizmima odbrane postepeno postaje naš način mišljenja u svesnom stanju, između dva obreda. Za vreme njih čovek je zadovoljavao društvene zabrane, da bi u svakodnevici išao na kraj sa pandemonom potisnutih potreba i fantazama. Međutim, on je u svakodnevni život prenosio i ona »otkrovenja« koje je sticao za vreme transa, kao da se radi o autentičnim čulnim iskustvima, i činio i izbegavao sve ono što su mu nadzemaljska bića o njima saopštavala. Tako je nastao naš svesni tok mišljenja, pri čemu je sistem odbrane postojao sve autoritativniji i počev sve strože da propušta u svest samo ono što su ljudi doživljavali kao realno. Ta neutralizacija sistemom odbrane stvorila je naš svesni proces mišljenja, a on se toliko razlikuje od naših želja u religioznom i ideološkom mišljenju.

Tokom hiljada godina filter naših nesvesnih težnji postajao je sve efikasniji i sve bolje omogućavao da takve težnje nade zaobilazan put zadovoljenja. Taj put bivao je sve složeniji što je društvo napredovalo u pogledu složenosti svojih zabrana. One se

razvijaju od totemizma bratstva do etičkih principa patrijarhalnog društva. Taj put krčila su beskraja ponavljanja obreda, putem repetitiae-compulsiae, slažući se u reči, ritmove i pesme, uz ubeđenje da je to način sve energičnijeg delovanja na stvarnost radi ostvarenja naših želja. Ljudi tog stadijuma razvoja bili su ubeđeni da obredna ponašanja realno donose kišu, obilan rod, zdravlje. Tome je izlazilo u susret i ubeđenje svih ostalih u zajednici.

Taj filter mehanizma odbrane činio je da je sekundarni proces mišljenja čoveka menjao svoj oblik, pa se u svesti ljudi pojavljivala skepsa prema mnogim stvarima koje su ranije shvatanje kao realnost. Ono što je ostajalo kao trajna vrednost iz komunikacija sa nesvesnim za vreme transa bile su želje koje su prevazilazile svakodnevnog mogućnosti, telesne potrebe i društvene zabranjene nagonske impulse, kao i slike želja i njihovih zadovoljenja. Tako se nesvesno pretvorilo u beskrajan bunt protiv onog što nam pruža realnost. Adaptacija na date uslove bila je u organskoj evoluciji automatska i nesvesne prirode, u zavisnosti od ranog utiskivanja (imprinting), kako je to nazvao K. Lorenz. Psihička evolucija postaje sve više svesna i voljna.

Sekundarni svesni proces mišljenja tokom hiljada godina sve više se osamostaljuje, mada nikad potpuno. Nesvesni impulsi i fantazmi u večnom su sukobu sa svesnim i sa realnostima društva u kojem čovek živi. Uravnotežena borba između te dve instance daje uravnoteženi život, što je vrlo retko kod umetnika i naučnika, a naročito velikih pronalazača, kod kojih se iz nesvesnog nameće ono »što biti ne može«, kako to kaže narodna pesma. Izraženo psihoanalitičkim terminima, čovek nauči da sublimira i ono što drugima pre njega nije uspevalo, tako da otvori put umetnosti i nauci u područja koja su ranije bila zabranjena. Zato oni koji donose nešto revolucionarno novo bivaju gonjeni od onih koji nisu u stanju da se oslobode zabrane koje im je nametnuo njihov sistem zabrane. Neki jednostavno neće da vide, a drugi kreću u razne vrste ratova da bi onemogućili nove puteve sublimacije, pošto u njima vide propast njihovog reda i

onog što su smatrali lepim, dobrim i pametnim. Nasuprot njima, ljudi koje smo naučili da zovemo genijima pretvaraju ranije nemoguće u lepo, dobro i pametno, komunicirajući s nesvesnim stremljenjima, s kojima su u vezi preko inspiracije. Ona razbija otpore onog što nazivamo predrasudom. U ranije vreme, pre nego što se pojavilo Nad-ja u čoveku, pri prelazu na patrijarhat, ti što su revolucionirali tradicije bili su proroci u estatičnim stanjima, a kasnije, naročito prelaskom na pismenost, njih su zamenili umetnici i naučnici.

Sva iskustva iz svakodnevnog života talože se tokom hiljada godina u pamćenju žreca, koji ih prenose iz generacije u generaciju kao dogmatske i nepromenljive celine, koje učenici godinama uče napamet, dugo vremena ostaju sveti. Unose i neprijatne promene koje su nužne da bi vernici jednog drugog vremena mogli da razumeju misao i poruku iz svega onoga čega neće biti u njihovom iskustvu i ubeđenosti. Tako je sve to išlo do trenutka nastanka pismenosti. Ona je izazvala otpore nosilaca usmene kulture. Otkrovenja koja su se u transu doživljavala kao da su izravno primana od božanstva, sa pismenošću se pretvaraju u magijsko pismo. Ono iz početka isto tako vezuje objekte i njihove supstitute, bogove i demone, kao što je doživljeno tako to čini i prva artikulirana reč »U početku beše reč«...

Dugo se verovalo da slova sadrže magijsku moć, kao što je to bio slučaj sa prvim artikulacijama reči, uz uverenje da one vezuju za naša htenja objekte i stvari koje su ih zamenjivale. Reči, kasnije i slova, postali su tajna kojom su žreci približavali oblake, gromove, zvezde, životinje, biljke. Slova su tu osobinu sačuvala do naših amajlija i nakita, na kojima su prethodno bile naslikane slike koje će nas svemoćno čuvati od uroka, bolesti, nerodice. Artikulacije su postajale sve komplikovanije i počele su da se služe ponavljanjima, alternacijama, ritmovima, stihovima.

Tako je nastajala riznica kulture, na molitvama i čarobnim formulama, epopejama i obredima. Po-

lako je počela da prevodi sebe u nov čarobni sistem, u pismo. Bile su potrebne stotine godina dok se usmena predanja pojedinih kultura nisu prenela u pisana dokumenta. I pored toga, usmena kultura traje dalje, pa čuva i svoj rimični i strukturirani vid, u kojem su se patili znanje, iskustvo, uspomene i predanja.

Stanje transa izgubilo je kod mnogih naroda svoje psihološke karakteristike, a čovek je postao sposoban da dođe u kontakt sa svojim nesvesnim stremljenjima i putem inspiracije. Pojedinci iz tog nepresušnog izvora crpu još uvek i kroz sistem odbrana prerađuju to u tehnički moguće i društveno prihvatljivo. I pored toga, taj mehanizam sačuvala je nešto od osobina transa. On izaziva iznenađenje, kao što je to ranije činilo bogovavljanje, pojavljuje se bura uzbuđenja sa strahom, srećom i lutanjem srca, a čovek sve to doživljava kao da dolazi van njega, ta gotova formula, nacrt, slika, stih, motiv, i sl.

Iz obreda u transu najpre su se izdvojila izvesna zanimanja u kojima će se orgijazam pretvoriti u tehnologiju. Divlje životinje nisu više morale da prolaze kroz totem-obrade da bi se mogle jesti, nego su se radale u čoporima pripitomljene vrste, iz kojih je određenog dana moralo da se žrtvuje jedan primerak božanstvu. Kod nas se to sačuvalo u obliku durdevdanskog jagnjeta i drugih sezonskih obrada i blagoslova. Tako su nastala zanimanja i potreba da ono što se čini bude što savršenije i izaziva ponos majstora koji je, kao potomak žreca, još u istorijsko vreme prenosio svoje umeće i tajne. Religiozni transevi su se najduže očuvali. Njihov cilj je ostao neopipljiv. On se doživljava samo u veri, vezan za bogovavljanje, i predstavlja doživljaj međusobnog odnosa s božanstvom. Umetnost je postajala takmičenje žreca ili bolje reći, kasnijih majstora, od kojih klasični Grci još nisu razlikovali umetnike. Demijurg je nadzemaljsko biće koje stvara u čoveku, njegovim rukama, i način kako je nastalo pomeranje smisla reči, da bi označio onog koga zovemo majstor, isti je kao i kod naše reči genije, pošto mi više ne verujemo da se neko božanstvo samo njim služi.

skaska i magija

aleksandar prokopijev

Magijski ritual je uvek efikasan i konkretan. U tom smislu o magiji se može govoriti kao o praksi, tehnici kojom se neposredno utiče, ostvaruje određena želja. Magijsko dejstvo se koristi prilikom precizne intervencije u prenošenju, prekidu ili prizivanju (umnožavanju) magijskih sile. Zbog toga magija poštuje nekoliko osnovnih zakona koji omogućuju njenu efikasnost. To su:

1. ZAKON SUSEDSTVA – povezanosti (metonimijski princip) – dve stvari u kontaktu sposobne su da se preliju jedna u drugu kada je kontakt prekinut; odnosno, dve stvari koje su nekada bile povezane ostaju u trajnoj vezi, bez obzira na to što više nisu zajedno. Iz odredbe da podela ne prekida kontinuitet proizilazi magijski (metonimijski) princip po kojem je deo simbolički supstitut celine. Deo čuva celinu, ma koliko da je prostorno i vremenski udaljen od nje. Vlast (posedovanje) nad delom omogućuje vlast (posedovanje) nad celinom. Magija koja se, na osnovu ovog zakona koristi, naziva se kontaktna magija (magija dodira).

2. ZAKON SLIČNOSTI (metaforički princip) – slično se predstavlja sličnim, prouzrokuje slično, saglasno je sa sličnim. Korišćenjem imitativne (memističke) magije, preko određenih ritualnih dejstava izaziva se željeni cilj. Na primer, proliva se voda na zemlju s ciljem da se izazove kiša iz oblaka, ili se oblaci privlače puštanjem (dimom) cigarete. Smrt neprijatelja izaziva se kada se lutka, igračk itd. koji je njegov predstavnik, probode strelom. Važno je kod

funkcionisanja homeopatske magije (magije sličnosti) da se odabere supstitut koji će funkcionisati kao original. Međutim, u magijskoj praksi najčešće se biraju simbolički objekti koji predstavljaju »cilj« i olakšavaju prenosno dejstvo. Tako, kao supstitut krvi može da posluži crvena glina, lavlja griva predstavlja njegovu snagu, a čvor je simbolična predstava ljubavi. Za razliku od zakona povezanosti, ovde princip metafore zamenjuje princip metonimije.

Pored ovih dvaju osnovnih zakona magijskog dejstva, neki autori ' izdvajaju još jedan zakon, princip prenošenja sile, verovanje u dejstvanje date sile – »mane«. Međutim, opšteprihvaćeno je da ovaj princip ulazi u polje prethodnih dvaju, upravo zato što u njima učešće »mane« igra veoma važnu, ako ne i glavnu ulogu.

Šta je »mana«? To je oznaka za jednu izuzetno moćnu i isto toliko sveobuhvatnu i po dejstvu široku silu, koja je u kosmosu primitivnog čoveka jedinstven i nezamenljiv pokretač životinja, prirodnih pojava, kao i za svakodnevnu prisutnost u komunikaciji sa živima, mrtvima i prirodom. Odlike »mane« svojstvene su ljudima kao i predmetima živima kao i mrtvima. »Mana« predstavlja onu silu koja od objekta pravi kult ili koja u magijskoj praksi uspostavlja »višu« realnost magijskog čina. Otuda proizilazi izuzetna uloga koju »primitivni čovek« pridaje snovima, kao i onim pojavama oko sebe koje, po njegovom ubeđenju, nose (pred) znak »mane«.

»Primitivnom« čoveku nije bitno niti važno logičko razmišljanje na principu realnog kauzaliteta: mistične veze unapred mu kazuju odgovor na pitanje koje mu postavlja realnost. Za njega su nevidljiva dejstva mnogo realnija nego što ono vidi, odnosno uzroci događanja znaju se unapred – kao mistični, ali objašnjavaju vezu između »mane« i događaja. Prema tome, i ovde postoji i priznaje se princip kauzaliteta, ako je on u sklopu jednog čvrstog sistema zaključivanja, gde je svaki fenomen manifestacija tajanstvenih, nevidljivih, mističnih ali evidentnih uzroka. Sveobuhvatnost »mane« pokazuje se i tako što ona označava kvalitet (kao pridev), jedinstvenost određenog mesta, lica, predmeta (kao imenica) ili radnje (kao glagol). Nijedan život »primitivne« zajednice nije zatvoren za »manu«. Ona dejstvuje u najrazličitijim oblicima, u zavisnosti od uslova objekata i lica u kojima i od kojih se aktualizira. Verovanje u »manu« najuže je povezano sa animizmom, prema kojem se sve promene u životu dešavaju preko duhovnih, spiritualnih podstrekača, koji se useljavaju u biće birajući najrazličitije forme. Međutim, postoje mišljenja (Dirken, npr.) da verovanje u »manu« stoji u osnovi kasnijih razvijenijih religija, u kojima se »mana« individualizuje u idealizirana božanstva. Ovo se često manifestuje preko praktičnih magijsko-obrednih dejstava, koja se zadržavaju u kasnijim religijama. U svakom slučaju, verovanje u svemoćno postojanje i delovanje nevidljivih sila osnova je ubeđenosti »primitivnog« čoveka u efikasnost magije.